

Az Aranybulla magyar fordításai

ZSOLDOS ATTILA

A II. András király által 1222-ben kiadott Aranybulla magyar nyelvű fordításai nagy változatosságot mutatnak, s az eltérések jelentős része nem magyarázható azzal az egyébként kézenfekvő gondolattal, hogy a különböző fordítók különböző nyelvi megoldásokat választanak a szöveg magyarra ültetésekor. Az eltérésekben, amint azt látni fogjuk, néhány további tényező is szerephez jutott.

Egy jó fordítás elkészítéséhez — bármely szöveg esetében — legalább három feltételnek kell együttesen teljesülnie, amint az, egyébiránt, magától értetődik: a forrás- és a célnyelv magabiztos ismerete mellett nélkülözhetetlen a jártasság abban a világban, amelyben a lefordítani kívánt szöveg keletkezett, hiszen egy fordítás mindig értelmezés is. Az alábbiakban — távolról sem merítve ki a témát — röviden áttekintem az Aranybulla néhány, a 16. és a 19–20. századból származó magyar fordításának jellegzetességeit, elsősorban a törvény saját korára jellemző kifejezések fordításakor választott megoldásokra, azaz az imént említett feltételek közül a harmadikra helyezve a hangsúlyt.

Az Aranybulla latin szövege több változatban maradt ránk: a középkor kéziratosa hagyatékát ÉRSZEGI GÉZA kritikai kiadása vette számba, kiegészítve adatai sorát Mátyás királynak az Aranybullát átíró 1464. évi törvényéről a 16. században készített másolatok egy részével (1972).

A sort, már csak különleges csemege volta okán is, célszerű a 16. század második felében dolgozó ismeretlen fordítóval kezdeni, aki — mai ismereteink szerint — elsőként vállalkozott az Aranybulla magyarra ültetésére. A fordítást (MNL OL DL 1595), melyben az Aranybulla latin nyelvű szövege és annak magyar fordítása szakaszonként váltakozva követi egymást, teljes terjedelmében DÖRY FERENC közölte a Magyar Nyelv hasábjain (1906). A 16. századi fordító munkája mindazonáltal nem DÖRY közlése nyomán vált ismertté a tudományosság előtt. A magyar jogtörténet írott emlékeit a 18–19. század fordulóján fáradhatatlanul gyűjtő KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY egyik munkájában idézte már egy részletét (1798–1801: I, 77–78), PAULER GYULA pedig az Árpád-kor eseménytörténetének máig jól használható összefoglalásában javarészt ezen magyar fordítást

használta fel az Aranybulla tartalmi ismertetésekor (1899: II, 78–83, 501–502, 72. sz. jegyz.).

A fordítók közül a legnehezebb dolga kétségtelenül ennek a 16. századi ismeretlennek volt, hiszen csak latin nyelvtudására és saját kora viszonyaira támaszkodhatott. Mindenekelőtt a magyar nyelv hangjai és a latin betűkészlet összehangolásával kellett megküzdenie, mely feladattal esetenként csak ma már idegenül ható jelek segítségével volt képes megbirkózni; a szöveget helyesírás-történeti szempontból TÓTH VALÉRIA elemezte a közelmúltban (2022). A fordítás tartalmi elemeit illetően ugyanakkor meg kell hagyni, hogy az ismeretlen kifejezetten leleményes fordítónak bizonyul, aki olykor sajátosan egyedi szóalkotással adja vissza a maga korában már ismeretlen (vagy más értelemmel rendelkező) 13. századi kifejezéseket. Az nem teljesen érthető ugyan, hogy a pápának küldött Aranybulla-példányról szólván miért választotta a minden bizonnyal általa is ismert „registrum” szó helyett a *krónika* kifejezést, az „izmaelita” felcserélése a *szerecsen*-nel viszont a 13. században is megállta volna a helyét (DÖRY 1906: 454, 453). Már inkább említhető a találékonyság példájaként a II. András korában még királyi „udvarispán”-nak (*curialis comes*) nevezett későbbi „országbíró” tisztségnevére megalkotott *országispánja* kifejezés, a „poroszló” (*pristaldus*) helyett alkalmazott *idéző ember* vagy éppen az Aranybulla korában ’tisztségviselő’ értelemben használt „jobbágy”-ot (*iobagio*) visszaadó *jobbágy úr* (DÖRY 1906: 452), mely utóbbi egyértelművé tette, hogy nem a 16. században — s már jóval korábban is — általános ’jobbágyparaszt’ értelemben szerepel a szövegben a kifejezés. Máskor ellenben saját korának viszonyait vetítette vissza az ismeretlen fordító a 13. századba, ami aztán tévedéseket is eredményezett, mint amikor a „szabad dénárrok”-at *szabadosok adója*-ként értelmezi, vagy amikor — önkényesen kibővítve a latin szöveget — adót fizettet a várjobbágyokkal, mivel *várakhoz tartozó jobbágyok*-nak véli őket (DÖRY 1906: 450, 453). Az pedig, hogy az Aranybulla (királyi) szervienseit *nemesek*-nek gondolja — mint látni fogjuk — még a 19. századi fordítók számára is magától értetődőnek számított. Néhány esetben egyáltalán nem értette a szöveget, mint például a megyei udvarispánokat említő cikkelyben, vagy a nádor helyetteseiről is megemlékező részben (DÖRY 1906: 451, 451–452). Méltánytalan lenne azonban felróni ezeket a hibákat, hiszen nem várható el tőle, hogy ismerje a 13. század viszonyait.

Esetenként ugyanakkor a latin eredetitől elszakadva fűz magyarázatot a szöveghez, vélhetően annak érthetőbbé tétele érdekében. Így járt el az ellenállási záradék esetében, aholis a *minden hűtlenség szégyenvallása nélkül* szövegrészt az *az hűségük tisztességük megmaradásával* betoldás egészíti ki (DÖRY 1906: 454). Nem tartotta viszont szükségesnek a magyarázatot az Aranybulla második és harmadik példányának őrzési helyéről szóló részben, ahol pedig a legtöbb későbbi fordító elengedhetetlennek tartotta, hogy valamiféle módon jelezze: az „ispotály”

az ispotályos lovagoknak is nevezett johannitákra, a „templom” pedig a másik jelentősebb lovagrendre, a templomosokéra utal.

A továbbiakban — a fordítások időrendjétől elszakadva — az eltérő megoldások általam feltételezett okainak rendjében haladok tovább.

A VIRÁG BENEDEK és SZALAY LÁSZLÓ fordításaiban a latin nyelvű *falconarii* magyar nyelvű megfelelőjeként feltűnő „kaszások” (VIRÁG 1805, SZALAY 1861: 309) vélhetően egyszerű fordítási hiba, amint arra már HORVÁTH MIHÁLY joggal gyanakodott a maga fordításához fűzött zsörtölődő jegyzetében (1871: 521, 1. sz. jegyz.), miként ugyanez a helyzet akkor, amikor a *licentia* szót a magyar „búcsú” felhasználásával fordítja már a 16. századi ismeretlen (DÖRY 1906: 452), s mellette még például MARCZALI (1896: 402) és NAGY GYULA — utóbbi a Nyelvtörténeti szótár megfelelő címszavára hivatkozva indokolja eljárását (1899: 139, 3. sz. jegyz.) —, miközben a többi fordító a helyes „engedély/engedelem” megoldást választotta.

A legtöbb esetben azonban a 13. század világában való tájékozatlanság, azaz a történelmi ismeretek hiánya magyarázza a fordítások hibáit, illetve ma már különösnek ható megoldásait, ami persze nem is csodálható, hiszen jelentős részük a tudományos igényű magyar történetírás hajnalán — vagy még azt megelőzően — készült, s néhány esetben a helyes fordításhoz nélkülözhetetlen történelmi ismeretek csak a 20. században vagy még később épültek be a történettudományba. A legjellemzőbb példája ennek az a már említett tény, hogy a 20. század előtti fordítások az Aranybulla latin szövegében gyakran előforduló *serviens* kifejezést rendre a „nemes” szóval adják vissza. Az egyöntetűséget csak ketten törik meg. Egyikük, JÁSZAY PÁL „szolgá”-nak fordítja a szót — de az ehhez fűzött lábjegyzete nem hagy kétséget afelől, hogy a kor általános felfogását követve maga is „nemes”-t ért ez alatt (1855: 546, 1. sz. jegyz.) —, míg MARCZALI HENRIK a „szabad ember, azaz *serviens*” megoldást választotta, szintén valamiféle „közneemes” értelemben (1896: 397). A jelenség magyarázata nem igényel sok szót: csak a 20. század elején merült fel az a ma is helyesnek tartott gondolat, mely szerint az Aranybulla királyi *servienseit* meg kell különböztetni a kor „nemesei”-től, hogy aztán a század későbbi évtizedeinek kutatása feltárja azt az utat, amelyet bejárva a királyi *serviensek*ből utóbb valóban a nemesség tagjai lettek (ZSOLDOS 2022: 112, 129–136, 446–448). Ellenpéldaként említhető, hogy a 20. századi fordítók nem sok figyelmet szenteltek a *predium* és a *possessio* latin szavak jelentéstartományában meglévő különbségeknek, mindkettőt „birtok”-ként fordítják, ellenben a korai fordítók egy része — benne élvén abban a világban, amelyben az 1848 előtti nemesi birtokjog még élő valóság volt — a „birtok”-ot fenntartották a latin *possessio* számára, míg a *predium* esetében különböző megoldásokkal kísérleteztek, így előfordul a „jóság” (DÖRY 1906: 450, VIRÁG 1805, NAGY 1899: 133), az „örökség” (SZALAY 1861: 308) vagy éppen a „tanya” (MARCZALI 1896:

397). Ezen esetekben maga a törekvés elismerésre méltó, az eredmény fogyatékosága miatt pedig nem tehető szemrehányás.

A latin szöveg *comites curie parochiani* kifejezése csak néhány fordítónak okozott gondot. VIRÁG BENEDEK „várnagy”-nak fordította (1805), míg NAGY GYULA „megyei várispán”-ként. Utóbbi meg is okolta eljárását, jelezve, hogy a különbséget akarta érzékeltetni a *comes parochianus*, azaz a „megyésispán” és a *comes curie parochianus*, azaz a „megyei udvarispán” között (1899: 133, vö. uo. 10. sz. jegyz.), ami megintcsak méltányolható, de a megoldás nem jó. Már inkább elfogadható SZALAY (1861: 308) és TOLDY (1866: 27) eljárása, akik — saját koruk fogalomkészletéből merítve — az „alispán” szót alkalmazzák ezen a ponton, ami sem történeti szempontból, sem a fordítás szövegűségét illetően nem helyes ugyan, de legalább látjuk, hogy értették, mit fordítanak.

Nem sok gondot okozott ellenben még a korai fordítóknak sem a ’tiszttségviselő’ értelemben feltűnő *iobagio*, azaz „jobbágy” kifejezés. A már a 16. századi fordító által is használt „jobbágyúr” később szintén elfordul (NAGY 1899: 137), de akad példa az „úr” és „főúr” váltakozó használatára is (SZALAY 1861: 309, 311). Ugyanez a helyzet a *pristaldus* és a *bilochus* esetében. Ami az előbbit illeti, az „idéző ember” nem rossz megoldás (DÖRY 1906: 452), a helyét idővel átvevő magyaros „poroszló” pedig még jobb (MARCZALI 1896: 400, NAGY 1899: 135, SZILÁGYI 1961: 66, ÉRSZEGI 1972: 21). A *bilochus* már nagyobb változatosságot mutat: az azonos forrásból fakadó „bélyogos”-on (JÁSZAY 1855: 547) és „billogos”-on (SZILÁGYI 1961: 65) át (vö. még HORVÁTH 1871: 519, 2. sz. jegyz.) a „királybíró”-ig (ÉRSZEGI 1972: 20) terjedő változatok sorából kirí a NAGY GYULA által választott „a király falus-ispánja” megoldás, ahol ismét a Nyelvtörténeti szótár vezette félre a fordítót, ez alkalommal egy kora újkori adat révén (1899: 133, 9. sz. jegyz.).

A *collecta* magyarra ültetésével csak néhányan próbálkoztak meg: *Zedeth wedeth* (DÖRY 1906: 450), „gyűjtvény” (JÁSZAY 1855: 546), „szerpénz” (NAGY 1899: 133, vö. uo. 2. sz. jegyz.); a többség (közéjük érte a 20. századi fordítókat is) beérte az „adó” szóval, ami voltaképpen nem is kifogásolható, mert a *collecta*-nak ez az általános értelmű jelentése valóban kimutatható II. András korának forrásaiban (ZSOLDOS 2022: 199).

Annál változatosabb képet mutat az Aranybulla *comites camere, monetarii, salinarii et tributarii* felsorolásának fordításakor alkalmazott megoldások halmaza. A felsorolás első tagját — többnyire egybeolvasztva a másodikkal — fordították „pénzverő kamaraispán”-nak (VIRÁG 1805), „pénzek kamaragrófja”-nak (SZALAY 1861: 310, TOLDY 1866: 33), „pénzek kamara-ispánja”-nak (JÁSZAY 1855: 549, HORVÁTH 1871: 522), „pénzváltó kamaraispán”-nak (NAGY 1899: 141) és „pénzügyi tiszt”-nek (ÉRSZEGI 1972: 21); a *salinarius* előfordul mint „sókamara ispánja” (JÁSZAY 1855: 549), „sótiszt” (VIRÁG 1805, SZALAY 1861: 310,

TOLDY 1866: 33, HORVÁTH 1871: 522, SZILÁGYI 1961: 68, ÉRSZEGI 1972: 21), „sóáruló” (MARCZALI 1896: 403), „sókamrás” (NAGY 1899: 141); míg a *tributarius* „vamos” (VIRÁG 1805, NAGY 1899: 141), „vámtyiszt” (SZALAY 1861: 310, TOLDY 1866: 33, HORVÁTH 1871: 522, ÉRSZEGI 1972: 21) vagy „vámshedő” (SZILÁGYI 1961: 68), de előkerül „adőshedő”-ként (MARCZALI 1896: 403) is. A bizonytalanság nem meglepő különősebben, mert ezen a ponton kiváltképpen nagy a csábítás arra, hogy későbbi korok jobban ismert (vagy jobban ismertnek vélt) viszonyait vetítse vissza a fordító az Aranybulla kiadásának időszakára, miközben a *tributum* például kétségtelenül előfordul a 13. század első harmadának forrásaiban az általánosan használatos ’vám’ mellett valamiféle adó megnevezéseként is (ZSOLDOS 2022: 183).

A fordítások egyes jellegzetes elemei ugyanakkor egyértelműen vallanak arról, hogy milyen forrásból származik a fordított latin szöveg, történetesen még akkor is, ha a fordító nem tartotta szükségesnek, hogy megossza olvasóival ezt az információt.

Világosan megmutatkozik a jelenség a királyi szerviensek és mások hadakozási kötelezettségével foglalkozó cikkely esetében. A fordítások egy része szerint a külföldre a király által személyesen vezetett hadjáratok alkalmával kötelesek az uralkodóval tartani az ispánok a király pénzéért (más megoldás szerint: a király pénzén vagy költségén). Ez a változat található VIRÁG BENEDEK (1805), JÁSZAY PÁL (1855: 547), SZALAY LÁSZLÓ (1861: 308), TOLDY FERENC (1866: 27), HORVÁTH MIHÁLY (1871: 520) és NAGY GYULA (1899: 135) fordításában, azaz csaknem az összes vizsgált 19. századi kísérletben. Más fordításokban ellenben az olvasható, hogy az említett esetekben az ispánok kötelesek a királlyal tartani, valamint azok, akik pénzt kapnak a királytól. A különbség nyilvánvaló, oka pedig az, hogy az előbbi változatot adó fordítások a régi Corpus Iuris valamelyik kiadásából vették a latin szöveget, a középkori kéziratos Aranybulla-változatokban olvasható mondat viszont kizárólag a második fordításváltozatot engedi meg. A különbségnek ez alkalommal történeti súlya van, ugyanis ez az a cikkely, mely nyomra vezet II. András hadszervezeti reformját illetően. A 19. századi fordítók közül egyedül MARCZALI HENRIK ad helyes fordítást (1896: 398), igaz, ő bizonyítottan felhasználta munkája során az Aranybulla 1318. évi másolatának szövegét (i. m. 403, 2. sz. jegyz.), ami, mint látni fogjuk, más hibáktól is megóvta. NAGY GYULA pedig, bár fordításában alapvetően a korábbi Corpus Iuris kiadásokat követte, itt — és a szöveg más részein is — jelezte, hogy az 1351. évi törvényben átírt Aranybulla-szöveg különbözik az általa fordított változattól (1899: 135, 2. sz. jegyz.).

Azon települések neve, amelyek a sóraktározás kérdésével kapcsolatosan felmerülnek, szintén árulkodnak a fordítás során felhasznált latin szöveg eredetéről. Az Aranybulla archetypusában — valamint későbbi átírásai és másolatai egy részében is — minden kétséget kizáróan a Bihar megyei *Szalacs* és a csongrádi

Szeged neve szerepelt ebben az összefüggésben; a helyneveket természetesen igen változatos betűkészzel adják vissza az egyes kéziratok. I. Ulászló király 1440. évi törvényében *Szalacs* helyett *Szalárd* tűnik fel, melynek helyét aztán *Szabolcs* veszi át néhány 16. századi kézirat törvénygyűjteményben, míg *Szalacs* mellett Mátyás 1464. évi átírásában szerepel először *Szeged* helyett *Regéc*. A kora újkori kézirat törvénygyűjtemények végül a *Szabolcs* és *Regéc* helynév-párt közvetítették a régi Corpus Iuris különböző kiadásai számára (ÉRSZEGI 1972: 18). Ebből aztán világos, hogy a 16. századi ismeretlen az Aranybulla 1464. évi átírásának valamelyik példánya alapján készítette a maga fordítását, mert abban is a Mátyás király által átírt Aranybulla helynevei szerepelnek, azaz *Szalacs* és *Regéc* (DÖRY 1906: 453). Ahhoz sem férhet kétség, hogy azon fordítások, amelyekben *Szabolcs* és *Regéc* a két helynév, a régi Corpus Iuris Aranybulla-szövege alapján készültek, ezek közé tartozik a 19. századi fordítások többsége (VIRÁG 1805, JÁSZAY 1855: 549, HORVÁTH 1871: 522, NAGY 1899: 141). Vannak azonban kivételek. Ezek egyike SZALAY LÁSZLÓ, akinél a téves *Szabolcs* mellett a helyes *Szeged* fordul elő (1861: 310), aminek nem tudom okát adni, mindenesetre az ő fordítását felhasználó TOLDY FERENC ki is javította a maga változatában *Szeged*-et *Regéc*-re (1866: 33). TOLDY a magyarral párhuzamosan közölt latin szöveget ENDLICHER Monumentájából vette (RHMA 412–417, vö. TOLDY 1866: xv), s ennek helyesebbnek vélt szövegét követte a korrekció során. A dolog érdekessége, hogy ENDLICHER — legalábbis állítása szerint — az esztergomi példány alapján közölte az Aranybullát (RHMA 412), csakhogy kiadása hibái egyértelműen a régi Corpus Iurisból származnak, miként ez is. Nem ez az egyetlen eset, amikor fény derül arra, hogy ENDLICHER hajlamos volt lóditani az általa (vagy általa is) kiadott forrás eredetének megjelölésekor (WEISZ–ZSOLDOS 2019: 244–245). A másik kivétel MARCZALI HENRIK (1896: 403), de ő, amint arról más összefüggésben már szó esett, ENDLICHERrel ellentétben valóban használta és előnyben részesítette az 1318. évi esztergomi példányt. NAGY GYULA esetében ugyanakkor méltánytalan lenne elhallgatni, hogy az 1351. évi törvény általa használt példánya és az esztergomi másolat alapján felhívja olvasói figyelmét arra, hogy „a Corpus Iuris kiadói [...] akarva, nem akarva, igen megtévedének, ugyanis [...] e helyek nem Szabolcs és Regéc, hanem Szalacs és Szeged voltak” (1899: 141, 5. sz. jegyz.).

Bizonyosra vehető továbbá: ugyanígy magyarázható, hogy a 19. századi fordítások nagy többségében a keltezéshez kapcsolódó, kizárólag az érseket és a püspököket felsoroló méltóságsorba bekerült Vince nyitrai püspök neve, mivel ez csak azoknál fordul elő, akik a régi Corpus Iuris szövegét vették alapul fordításukhoz (VIRÁG 1805, JÁSZAY 1855: 550, SZALAY 1861: 312, HORVÁTH 1871: 524, NAGY 1899: 145), valamint az ENDLICHERT követő TOLDYNÁL (1866: 37), ami azonban, mint említettem, voltaképpen egyre megy. Egyetlen olyan középkori

Aranybulla-szövegváltozat sem ismert ugyanakkor, amelyben Vince püspök szerepelne, s nem tűnik fel a 16. századi kéziratos törvénygyűjtemények anyagában sem (ÉRSZEGI 1972: 19).

Az Aranybulla főpaplistájából két püspök hiányzik: az erdélyi és a nyitrai. Az erdélyi esetében tisztán látunk: a méltóságot 1204 óta betöltő Vilmos valamikor 1221 folyamán meghalt, utódja, Rajnárd váradi prépost megválasztását pedig 1222. június 3-án hagyta jóvá III. Honorius pápa, s mivel az Aranybulla főpaplistája az 1222 áprilisának közepére jellemző állapotokat tükrözi, érthető, hogy az erdélyi püspökség említetlenül maradt az Aranybullában, mivel az üresedésben lévő főpapi székeket a korban még igen következetlenül jelölik a méltóságsorok. A nyitrai püspök általában ritkán szerepel méltóságsorokban — II. András uralkodása idején mindössze néhány eset ismert —, így nem feltűnő a hiánya, s még az sem lehetetlen, hogy az Aranybulla kibocsátásának idején a püspöki méltóság — az erdélyihez hasonlóan — éppen nem volt betöltve. A püspöki szolgálatát 1204-ben megkezdő Jánosról ugyanis utoljára 1221 nyarán hallunk, amikor I. Ottokár cseh király megújította a prágai püspökség korábbi privilégiumát, s az okmány említést tesz a rendelkezés tanúi között a nyitrai püspökről is. János utóda, Jakab ellenben csak 1223-ban bukkan fel forrásainkban (ZSOLDOS 2022: 240–241, RUDOLF 2019: 34, ZSOLDOS 2011: 93). Ha valaki, akkor kettejük valamelyike szerepelhetne az Aranybulla főpaplistájában, az említett Vince azonban semmiképpen, hiszen Nyitra egyetlen ismert középkori püspöke, aki ezt a nevet viselte, 1255 decembere és 1279 októbere között töltötte be méltóságát (ZSOLDOS 2011: 93, vö. még ENGEL 1996: I. 72–73, C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI 2016: 43–45).

Kérdés mármost, miként keveredett a régi Corpus Iuris kiadásaiban közölt szövegbe Vince püspök. Minden kétséget kizáró válasszal nem szolgálhatok, annyit azonban nem érdektelen ezen a ponton megjegyezni, hogy megfontolást érdemlő érvek szólnak amellett, hogy a Corpus Iuris első kiadójaként számon tartott Mosóczi Zakariás nyitrai püspök csempészett bele Kálmán törvényeibe egy olyan változtatást, mely a nyitrai egyházat érintette (THOROCZKAY 2008: 361–362), így aztán nem lenne különösebben meglepő, ha bebizonyosodnék: ő hiányolta 1222 püspökeinek felsorolásából a nyitrai főpapot — csak éppen rossz személyre esett a választása a számára fájó hiány eltüntetésekor —, miközben a szintén említetlenül maradt erdélyi püspök kérdése hidegen hagyta. A régi Corpus Iuris helyett (vagy mellett) más eredetű latin szöveget (vagy szöveget is) használó fordítók munkáit nem csúfítja el ez a hiba.

Mind a sólerakatokkal, mind a nyitrai püspökkel kapcsolatos tévedések legalább az 1861 után készült fordításokban elkerülhetők lettek volna, hiszen KNAUZ NÁNDOR az évben megjelent tanulmányában csokorba gyűjtötte az 1318. évi másolat és a régi Corpus Iuris közötti főbb eltéréseket (az utóbbi esetében az

1822. évi budai kiadást használva), s ezek között a téves Szabolcs–Regéc páros helyett a helyes Szalacs–Szeged éppúgy szerepelt, mint Vince nyitrai püspök kérdése (1861: 210–211).

Van ugyanakkor egy olyan hiba a fordításokban, amely a 16. század második felétől egészen a 20. század végéig makacs következetességgel tűnik fel a magyar nyelvű szövegekben, jelesül az egész ispánságok eladományozását tiltó rendelkezéssel kapcsolatos részben. A latin szöveg itt a *comitatus* szót alkalmazza, mely valóban jelent ’megye’-t is, nyelvileg tehát nem kifogásolható, hogy hol „megye”, hol „vármegye” a fordítás, történeti szempontból azonban félrevezető. Magától értetődik, hogy a „megye” és az „ispánság” intézményei közötti szabatos különbségtétel csak a fordítók egy részétől lenne számon kérhető, jóllehet a többiek többsége szintén tisztában volt azzal, hogy a *comitatus* nem kizárólag ’(vár)mege’-ként adható vissza, hanem felmerülhet például az ’ispáni méltóság’ jelentés; használják is ebben az értelemben a szót (pl. JÁSZAY 1855: 548, NAGY 1899: 137). Ezen a ponton mindazonáltal elegendő lett volna a józan észre hagyatkozni, hiszen „egész megye vagy vármegye” már csak azért sem adományozható el, mert annak határain belül a királyon kívül másoknak is vannak birtokai, amelyekkel az uralkodó, amint az magától értetődő, nem rendelkezhet. Ennek a megfontolásnak a nyoma azonban csupán két fordításban észlelhető. MARCZALI az „ispánság” kifejezést használja e helyütt, mégpedig helyesen — más kérdés, hogy az eladományozásnak valamiféle hűbéri jelleget tulajdonít (1896: 401) —, míg TOLDY szintén érzékeli, hogy a „megye” helyett valami más kívánkoznék ide, s vélhetően ezért választotta az alábbi, némileg nehézkes megoldást: „[v]árgrófsággal vagy más fő hivatallal járó egész megyéket magánbirtok gyanánt örökül nem adunk”, a kurzíválással jelezve (1866: 31), hogy itt eltér a SZALAYTÓL átvett fordítás (vö. TOLDY 1866: xv) szövegétől, mely viszont a „vármegye” szót használja (SZALAY 1861: 309). Tény mindenesetre, hogy az „egész megyék” eladományozása legendájának éltetésével az oktatás különböző szintjein is hasznosított magyar fordítások a maguk szerény módján hozzájárultak II. András rossz hírének generációkon átívelő fenntartásához.

Irodalom

- DÖRY FERENC 1906. Az aranybulla XVI. századi magyar fordítása. *Magyar Nyelv* 2: 448–454.
- ENGEL PÁL 1996. *Magyarország világi archontológiája 1301–1457* 1–2. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11. Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete.
- ÉRSZEGI GÉZA 1972. Az Aranybulla. (A hétszázötvenedik évfordulóján.) In: FARKAS GÁBOR szerk., *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 6. Székesfehérvár, Fejér Megyei Levéltár. 5–26.

- HORVÁTH MIHÁLY 1871. *Magyarország történelme I.* Második, bővített kiadás. Pest, Heckenast Gusztáv.
- JÁSZAY PÁL 1855. *A magyar nemzet napjai a legrégebb időtől az arany bulláig.* Pest, Emich Gusztáv.
- KNAUZ NÁNDOR 1861. Aranybulla. *Magyar Történelmi Tár 10:* 205–218.
- KOVACHICH, MARTINUS GEORGIUS 1798–1801. *Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia usque hodiernum diem Celebratorum 1–3.* Budae.
- MARZALI HENRIK 1896. *Magyarország története az Árpádok korában 1038–1301.* A magyar nemzet története 2. Budapest, Athenaeum.
- MNL OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár.
- NAGY GYULA 1899. Második Endre király dekrétoma, a ki Jeruzsáleminek mondatik. In: MÁRKUS DEZSŐ szerk., *Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek.* Budapest, Franklin-Társulat.
- PAULER GYULA 1899. *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt 1–2.* Második, javított kiadás. Budapest, Athenaeum.
- RHMA = *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana.* Edidit STEPHANUS LADISLAUS ENDLICHER. Sangalli 1849, Scheitlin & Zollikofer.
- RUDOLF VERONIKA 2019. Nyitrai püspökök a diplomácia szolgálatában az 1220-as években. *Turul 92:* 33–36.
- SZALAY LÁSZLÓ 1861. *Magyarország története I.* Második kiadás. Pest, Lauffer és Stolp.
- SZILÁGYI LORÁND 1961. *Árpádkori törvények.* Latinból fordította SZILÁGYI LORÁND. Változatlan utánnyomás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- THOROCZKAY GÁBOR 2008. Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez. Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szövegahagyományáról. *Századok 142:* 359–373.
- TOLDY FERENC 1866. *A magyar birodalom alaptörvényei.* Második, javított kiadás. Pest, Emich Gusztáv.
- C. TÓTH NORBERT–HORVÁTH RICHÁRD–NEUMANN TIBOR–PÁLOSFALVI TAMÁS 2016. *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 I. Főpapok és bárók.* Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- TÓTH VALÉRIA 2022. Az Aranybulla 16. századi (első) magyar nyelvű fordításának helyesírás-történeti tanulságai. In: ZSOLDOS ATTILA szerk., *Aranybulla 800.* Tudományos konferenciák az Országházban. Budapest, Országház Könyvkiadó. 201–224.
- VIRÁG BENEDEK 1805. *Második András Aranybullája mely 1222. esztendőben költ.* Pest. URL: <http://mek.oszk.hu/05900/05919/html/gmiendre0002.html> (2022. január 4.).
- WEISZ BOGLÁRKA–ZSOLDOS ATTILA 2019. Másolatok és kiadások. Győr 1271. évi kiváltságlevelének ma ismert szövegváltozatai. In: KÁDAS ISTVÁN–SKORKA RENÁTA–WEISZ BOGLÁRKA szerk., *Márvány, tárház, adomány. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 237–256.

ZSOLDOS ATTILA 2011. *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11. Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete.
ZSOLDOS ATTILA 2022. *Az Aranybulla királya*. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet.

Hungarian Translations of the Golden Bull of Hungary (1222)

The 1222 Golden Bull of King Andrew II (1205–1235) have been translated into Hungarian several times in the past centuries. The author of the first one in the 16th century is unknown, and especially numerous translations were made in the 19th and 20th centuries. The study analyses the choice of words the translators applied when translating the expressions characteristic of the era the bull was issued—primarily with regard to how they reflect the results of the historical research of their time. The other conclusion is the identification of the Latin version of the text the translators were using.

Keywords: Golden Bull of Hungary (1222), Hungarian translations, sources and variety of the translations

Zsoldos Attila
ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
zsoldos.attila@abtk.hu